

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi

Cumhuriyet Theology Journal

| cuid.cumhuriyet.edu.tr | Founded: 1996 Available online, e-ISSN: 2528-987X Publisher: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

On the Silence of the Individual: An Ethical and Political Dialogue Between Ibn Bājjah's Solitary Sage and Arendt's Non-Acting Subject

Bahar Koca^{1,*}

¹ Ankara University, Faculty of Divinity, Department of Islamic Philosophy Ankara/Türkiye

* Corresponding author

Research Article

History

Received: 16/07/2025

Accepted: 07/12/2025

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright: This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

This study offers a comparative philosophical analysis of two distinct intellectual figures to question the ethical meaning of silence: Ibn Bājjah's mutawaḥḥid (solitary sage) and Hannah Arendt's concept of the "non-acting subject". While both thinkers problematize the individual's withdrawal from the political sphere, they conceptualize this withdrawal in different epistemological and ethical contexts. Ibn Bājjah, who wrote during the period of political and social disintegration in al-Andalusia, considers solitude in Tadbīr al-Mutawaḥḥid as a necessary condition for achieving philosophical and moral perfection. In his thought, a solitary life is based on istiklāl al-ʿaql (rational self-sufficiency) and is considered a process of purification of the soul and attainment of true knowledge. In this context, silence is a conscious self-construction that enables metaphysical elevation as an existential orientation and form of knowing. Hannah Arendt, however, considers silence a much more problematic ethical and political stance in the context of the modern age, marked by totalitarianism and mass destruction. In her works *The Human Condition* and *Eichmann in Jerusalem on the Banality of Evil*, the weakness of public action, the disappearance of political discourse, and the rise of thoughtlessness form the basis of Arendt's critical analysis. Arendt's "non-acting subject" is a figure who, passive and incapable of considering the perspective of others, unwittingly becomes the agent of moral evil. In this sense, silence, for Arendt, is not perceived as ethical depth but rather as a paralysis of responsibility and the capacity for judgment. This article questions the viability of silence as a form of ethical resistance and discusses these two approaches within a conceptual comparison. Methodologically, the study brings together Ibn Bājjah's ethical understanding, grounded in the tradition of classical Islamic philosophy, and Arendt's modern political thought on a dialogic plane. The differences between the meanings attributed to silence by these two thinkers are also revealing in terms of understanding the tension between rational and ethical development and public political responsibility. For Ibn Bājjah, silence is valued as the possibility of authentic subjectivity and philosophical contemplation; for Arendt, silence/inaction represents the individual's withdrawal from ethical and political responsibility along with the collapse of the public sphere. However, rather than producing a binary opposition, this opposition opens up a space that enables rethinking the meaning of withdrawal in moments of political and moral rupture. Within this framework, the following question arises: Can silence, nourished by reflection and conscious withdrawal, still be an ethical position capable of resistance? Or does meaningful resistance no longer come from solitude, but from visibility and the courage to take the public floor? Ultimately, this study argues that the ethical status of silence is not fixed but contextual, intentional, and variable depending on philosophical orientation.

Keywords: Islamic Philosophy, Ibn Bājjah, Tadbīr al-Mutawaḥḥid, Hannah Arendt, Solitary sage, Non-acting subject.

Bireyin Sessizliği Üzerine: İbn Bâcce'nin Yalnız Bilgesi ile Hannah Arendt'in Eylemsiz Öznesi Arasında Etik-Politik Bir Diyalog

Süreç

Geliş: 16/07/2025

Kabul: 07/12/2025

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

ÖZ

Bu çalışma, sessizliğin etik anlamını sorgulamak amacıyla, iki farklı entelektüel şahsiyet üzerinden karşılaştırmalı bir felsefi inceleme sunmaktadır: İbn Bâcce'nin mütevaḥḥidi (yalnız bilgesi) ve Hannah Arendt'in "eylemsiz özne" kavramı. Her iki düşünür de bireyin siyasal alandan çekilişini problemlleştirirken, bu geri çekiliş epistemolojik ve etik bağlamlarda farklı biçimlerde kavramsallaştırmaktadır. Endülüs'ün siyasal ve toplumsal çözülüş süreci içinde eser veren İbn Bâcce, Tedbîru'l-Mütevaḥḥid'de yalnızlığı, felsefi ve ahlâkî yetkinliğe ulaşmanın zorunlu bir koşulu olarak ele alır. Onun düşüncesinde yalnız yaşam, istiklâl el-‘aql (aklın bağımsızlığı)'a dayanır ve ruhun arınması ile hakiki bilgiye ulaşma süreci olarak değerlendirilir. Bu bağlamda sessizlik/sükût, bir varoluşsal yönelim ve bilme biçimi olarak metafizik yükseliş mümkün kılan bilinçli bir kendilik inşasıdır. Hannah Arendt ise, totalitarizmin ve kitlesel yıkımın damgasını vurduğu modern çağın bağlamında, sessizliği çok daha sorunlu bir etik ve siyasal duruş olarak değerlendirir. İnsanlık Durumu ve Kötülüğün Sıradanlığı: Eichmann Kudüs'te başlıklı eserlerinde, kamusal eylemin zayıflığı, siyasal söylemin yok oluşu ve düşüncesizliğin yükselişi, Arendt'in eleştirel çözümlemesinin temelini oluşturur. Arendt'in "eylemsiz özne", pasif ve başkalarının perspektifinden düşünme yetisinden yoksun olduğu için, farkında olmadan ahlâkî kötülüğün aracı hâline gelen bir figürdür. Bu anlamda sessizlik, Arendt açısından etik bir derinlik gibi görülmez, sorumluluk ve muhakeme kapasitesinin felce uğramasıdır. Bu makale, sessizliğin etik bir direniş biçimi olarak düşünülebilirliğini sorgulamakta ve söz konusu iki yaklaşımı kavramsal bir karşılaştırma çerçevesinde tartışmaktadır. Yöntemsel olarak çalışma, İbn Bâcce'nin klasik İslâm felsefesi geleneğinde temellendirdiği etik anlayış ile Arendt'in modern siyaset düşüncesini diyalogik bir düzlemde buluşturur. İki düşünürün sessizliğe yüklediği anlamlar arasındaki farklılıklar, aynı zamanda akli, etik gelişim ile kamusal siyasal sorumluluk arasındaki gerilimi anlamak bakımından da açıklayıcıdır. İbn Bâcce için sessizlik, özgün öznellik ve felsefi tefekkürün imkânı olarak değer kazanırken; Arendt açısından sessizlik/eylemsizlik, kamusal alanın çöküşüyle birlikte bireyin etik ve siyasal sorumluluktan çekilmesini temsil eder. Ancak bu karşıtlık, ikili bir zıtlık üretmekten ziyade, siyasal ve ahlâkî kırılma anlarında geri çekilmenin anlamı üzerine yeniden düşünmeyi mümkün kılan bir alan açar. Bu çerçevede şu soru gündeme gelir: Derin düşünce ve bilinçli çekilmeden beslenen sessizlik, hâlen direnç imkânı taşıyan bir etik konum olabilir mi; yoksa anlamlı direniş artık yalnızlıktan değil, görünürlük ve kamusal söz alma cesaretinden mi geçmektedir? Son kertede bu çalışma, sessizliğin etik statüsünün sabit değil, bağlamsal, niyet merkezli ve felsefi yönelime bağlı olarak değişken olduğunu ileri sürer.

Anahtar Kelimeler: İslâm Felsefesi, İbn Bâcce, Tedbîru'l-Mütevaḥḥid, Hannah Arendt, Yalnız bilge, Eylemsiz özne.

a

baharozdemir06@gmail.com

0000-0001-5020-4659

Citation / Atıf: Koca, Bahar. "Bireyin Sessizliği Üzerine: İbn Bâcce'nin Yalnız Bilgesi ile Hannah Arendt'in Eylemsiz Öznesi Arasında Etik-Politik Bir Diyalog". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 29/2 (Aralık 2025), 228-242. <https://doi.org/10.18505/cuid.1743638>

Giriş

Bu çalışma, İbn Bâcce'nin *Tedbîru'l-Mütevahhid*'de tasvir ettiği "yalnız bilge" ile Hannah Arendt'in modern politik düşüncede teşhis ettiği "eylemsiz özne"yi, ilk bakışta benzer görünen iki çekilme biçimi üzerinden karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Ancak bu benzerlik, iki figürü aynı kavramsal çerçevede ele almayı mümkün kılmaz. Nitekim İbn Bâcce'nin mütevaḥḥidine atfedilen "Sessizlik" ile Arendt'in eylemsiz öznesinde görülen "sessizlik" niteliksel olarak ayrıştır. Sessizlik İbn Bâcce'de, konuşabilecek durumda olan bir bilgenin bilinçli ve düşünsel bir tercihini ifade eder; düşüncenin derinliğiyle ilişkili faal bir akli gelişimi imler. Arendt'in öznesinde gördüğü sessizlik ise, düşünme, yargılama ve eyleme geçme yetilerinin körelmesine bağlı düşüncesizlikten doğan bir boşluk halidir. Dolayısıyla her iki çekilme hâli arasında, failin niteliğini belirleyen temel bir fark bulunmaktadır. İbn Bâcce, erdemli düzenin yokluğuyla tanımlanan erdemsiz toplum bağlamında bireyin geri çekilişini zorunluluk temelli bir praksis olarak yorumlar. Mütevaḥḥidin yalnızlığı, aklî istikrar ve hikmetin korunması için gerekli bir kendini hazırlama süreci olarak kavramsallaştırılır. Bu hazırlık, siyasal düzeni doğrudan kurma iddiası taşımaz; fakat bireyin rasyonel yetkinliği üzerinden dolaylı bir toplumsal ıslah imkânı öngörür. Bu çerçevede mütevaḥḥid, siyasal meşruiyetin temelini bireyin akli ve ahlaki gelişiminde arayan bir tutumun temsilcisidir.

Arendt'teki çekilme ise, zorunluluktan ziyade toplumda düşünme ve eylem arasındaki ilişkinin çözülmesine bağlı bir faillik kaybı olarak değerlendirilir. *İnsanlık Durumu* ve *Kötülüğün Sıradanlığı* eserlerinde Arendt, kamusal alanın düşüncesizlikle malûl edilgin öznelerle bırakılmasını modern siyasal krizlerin gerekçelerinden biri olarak ele alır. Bu nedenle Arendt'te sessizlik, düşüncenin yoğunlaşması değil, düşünce ve eylem arasındaki bağın kopmasıyla oluşan bir etik zaafı ifade eder. Bu araştırmanın temel problemi, sessizlik/sükût kavramının felsefî ve etik anlamının, iki farklı düşünürün siyasal-toplumsal bağlamlarında nasıl kökten ayrıştığını ortaya koymaktır. Çalışma, İbn Bâcce'nin istiklâl al-'aql temelli bilinçli geri çekilişini ve Arendt'in eylemsiz öznesini karşılaştırarak, sessizliğin hangi durumlarda bir yetkinleşme imkânı, hangi durumlarda ise siyasal sorumluluğun askıya alınması anlamına geldiğini soruşturur. Buna göre İbn Bâcce'nin zorunlu ve rasyonel inzivası ile Arendt'in düşüncesiz öznesinin pasif geri çekilişi, sessizliğin her durumda aynı anlamı taşımadığını; aksine bağlama göre direniş, hazırlık, kayıtsızlık veya ahlaki yetersizlik gibi farklı karşılıklar üretebildiğini göstermektedir.

Bu nedenle çalışma, karşılaştırmalı bir felsefî okuma yöntemi benimseyerek, iki düşünürün sessizlik, eylem-eylemsizlik ve sorumluluk kavramlarını incelemekte ve bireyin siyasal etik içindeki konumunu yeniden düşünmeye elverişli özgül bir analitik çerçeve sunduğunu ileri sürmektedir.

1. İbn Bâcce: Filozofun Yalnızlığı, Gerekeşi ve İşlevi

İbn Bâcce'nin siyaset felsefesi, Endülüs İslam dünyasında siyasal çözülmenin ve toplumsal yozlaşmanın zuhur ettiği tarihsel bağlama tekabül etmektedir. 12. yüzyıl Endülüs'ü, emirlikler arası rekabet ve ittifak krizlerinden yönetici elit içindeki hizipleşmeye, idarî bozulmaya, toplumsal birlikteliğin zayıflamasından ulema-siyaset ilişkilerindeki gerilimlere kadar uzanan bir iç çözülme süreciyle karşı karşıya kalmıştır. Bu koşullar altında kamusal alanın epistemik dayanakları aşınmış

ve hakikat bilgisinin toplumsal düzeyde dile gelme imkânı büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.¹ İbn Bâcce'ye göre toplumsal yapının çürümüşlüğü, filozofu ahlâkî ve entelektüel olarak yalnızlığa iten temel nedendir; ancak bu yalnızlık, bilinçli bir tercih ve yapıcı bir konumlanmadır. Toplumun hakikatten ve hikmetten uzaklaşması, hakiki filozofun topluma uyum sağlamasının yerine ondan ayrılarak kendi aklî yetkinliğini inşa etmesini gerekli kılar. Bu bağlamda “mütevahhid”, İbn Bâcce'nin siyaset felsefesinde dikkate değer bir mahiyet arz eder. Aklî faaliyeti ve bireysel düzeni esas alan bu yaklaşım, İbn Bâcce tarafından kamusal yozlaşmaya karşı geliştirilen varoluşsal ve epistemolojik bir direniş biçimidir. Çünkü ona göre, hikmete ulaşmak isteyen kişi, ancak akli ve ahlaki yetilerini geliştirerek, nefsiyle barış içinde hakikate ulaşabilir. Bu da erdemsiz toplumsal normlarla uzlaşmak yerine, onlara karşı felsefî bir mesafe koymayı gerektirir. Bu anlamda İbn Bâcce'nin yalnız filozofu hem bir epistemolojik özne hem de bir siyasal aktör olarak belirir. Toplumun çözülmesiyle birlikte kamusal alanın taşıyıcısı olmaktan çıkan hakikat, bu yeni yalnızlıkta daha saf bir biçimde aranabilir hâle gelir.²

İbn Bâcce'nin felsefesinde “tedbîr” kavramı, bireyin kendi eylemlerini ereksel bir bütünlük içinde tertiplemesi anlamına gelir. *Tedbîru'l-Mütevahhid* adlı eserinde bu kavram hem bireysel yönetim hem de bireyin akıl yoluyla kendi varoluşunu gerçekleştirme anlamında kullanılır. Bu yönüyle *tedbîr*, bireyin kendine yönelik bir eylemde bulunarak, dışsal otoritelerden bağımsız bir şekilde yaşamsal ve düşünsel bir düzen kurmasını ifade eder.³ Bu düzen, siyasal meşruiyetin de kaynağı olan öz-otoriteyi mümkün kılar. İbn Bâcce'nin felsefesinde öz-otorite (*tedbîru'n-nefs*), bireyin kendi nefesine yönelerek onu aklın yönetiminde yetkinleştirilmesiyle kazanılır. Akıl, burada bireyin kendi varlığını biçimlendirdiği bir ilkedir. *Kitâbu'n-Nefs*'te nefsin yetkinleşmesi süreci, akıl ile olan ittisâl potansiyeli üzerinden tanımlanır. Bu ittisâl, bireyi etik bir fail olarak hakikatin bilgisine erişmiş bir varlık hâline getirir.⁴ İttisâl, aklın hakikatin kaynağıyla kurduğu ontik bağa işaret ederken; öz-otorite, bu bağ sayesinde yetkinleşen aklın nefsi düzenleme ve eylemi yönlendirme imkânını ifade eder. Başka bir ifadeyle öz-otorite, ittisâlin etik ve siyasî düzlemdeki görünümüdür ve bireyin akli, ahlaki gelişiminin toplumsal düzene yansımalarını mümkün kılar. Bu bakımdan yalnız filozof, siyasal otoritenin çürüdüğü toplumda hakikati temsil etme yetisine sahip yegâne öznedir. Yalnız filozof, *nevâbit* olarak adlandırılan ve toplumla uyumsuzluk içinde görülen, ancak hakikatin bilgisini taşıyan bireyler arasındadır.⁵ Bu bireyler, tıpkı ekinler arasında

¹ Amira K. Bennison, “Kozmopolit Yayılma ve Yönetimin Alt Birimlere Ayrılması”, *İslam Tarihi: Yeni Bir Yorum*, haz. Armando Salvatore, Muhammad Mahmoud ve Megan B. Reeves, çev. İsmail Hakkı Yılmaz (İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2022), 220; Erwin I. J. Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu (İstanbul: İz Yayınları, 1996), 234–255.

² Mustafa Yıldız, “İbn Bâcce: Siyasetin Bireyselleşmesi”, *İslam'ın Klasik Çağında Felsefi Bir Sorun Olarak Siyaset*, ed. Lokman Çilingir, Mustafa Yıldız ve Hasan Aydın (Ankara: Elis Yayınları, 2016), 112–126.

³ İbn Bâcce, *Tedbîru'l-Mütevahhid - Bireysel Yönetim Okumaları*, çev. Mevlüt Uyanık ve Aygün Akyol (Ankara: Elis Yayınları, 2017), 21; İbn Bâcce, *Tedbîru'l-Mütevahhid*, thk. Cemîl Salîbâ - Kâmil Ayyâd (Beyrut: Dârü'l-Fikr el-Lübnânî, 1994), 7–8.

⁴ İbn Bâcce, *Kitâbu'n-Nefs: Bireysel Özün Keşfi*, çev. Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol ve Bayram Tamtürk (Ankara: Elis Yayınları, 2020), 72–74.

⁵ Ramazan Turan ve Sümeyra Turan, “Kendilik Bilinci Bağlamında İbn Bâcce'nin *Tedbîru'l-Mütevahhid* Kavramı ile F. H. Bradley'in Kendini Gerçekleştirme [Self-Realisation] Kavramları Üzerine Bir İnceleme”, *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (Mart 2022): 182.

kendiliğinden çıkan ama özü sağlam olan otlar gibi, sistemin dışında fakat hakikatin içinde konumlanırlar.⁶

İbn Bâcce'de filozofun sessizliği, aklî faaliyetin derinleştiği bir bilgelik rejimidir.⁷ Bu sessizlik, negatif bir izloasyon ya da edilgin bir geri çekilmeden ziyade yozlaşmış idareci ve yapılarla tartışmayı anlamsız bulmaktan doğar. Hakikat bilgisine sahip bireyin görevi, bu bilgiyi toplumla doğrudan paylaşmak yerine kendi varlığında taşımak ve korumaktır. Uygun zemin ve şartlar sağlandığında kendisi ve bilgisi açığa çıkar. Sessizlik burada bir anlamda bilginin yozlaşmadan korunması için geliştirilen bir mesafe alma biçimidir. Mütevaḥḥid, kamusal alanda görünür olmayan ama akli düzeni sayesinde hakikat bilgisini taşıyan bir figürdür. Bu figür, kendini kurtarmaya çalışan bir münzevî değildir, erdemsiz siyasal düzene rağmen varlığını sürdüren felsefî yaşamın teminatıdır. Bu nedenle yalnızlık, toplumun dışında kalmaktan veya bir dışlanmadan çok, hakikatle kurulan ilişkinin korunmasına yönelik bilinçli bir adımdır. Akli ve ahlaki gelişim, kamusal düzenin bozulduğu bir dünyada varlık sebebidir.⁸

İbn Bâcce'nin düşüncesinde, birey-toplum, etik-siyaset ve iç düzen-dış otorite ilişkileri arasında karşıtlık söz konusu edilmez, birbirini karşılıklı olarak kuran ve tamamlayan, bir bütünlük içinde değerlendirilir. Birey kendini ne ölçüde hakikat bilgisine göre yönetebiliyorsa, toplum da o ölçüde adil ve rasyonel bir düzene kavuşabilir. Siyasal yapının iyileşmesi, bireyin aklî ve ahlaki anlamda yetkinleşmesine bağlıdır. Toplumla kurulan ilişki askıya alınır; bilge kişi, düşünce ve sezgiyle hakikati araştırmaya yönelir. Bu durum bazı yorumcular tarafından siyasal edilgenlik olarak görülse de İbn Bâcce için bu, yozlaşmış kamusal düzene karşı bir direnişi temsil eden düşünsel tecrittir.⁹

2. Hannah Arendt: Eylem ve Düşünme İlişkisi

Hannah Arendt, siyaset anlayışını, insan varoluşunun temel koşullarından biri olarak gördüğü *vita activa* kavramı üzerine inşa eder. Ona göre, insan olarak özgür olmanın yolu, başkalarıyla birlikte düşünüp eyleyebileceğimiz bir kamusal alanda görünür olmakla mümkündür. Arendt'in siyaset anlayışı, iktidar ilişkilerinin ya da yöneten-yönetilen ikiliğinin ötesinde, çokluk, farklılık ve kamusal ilkeleri üzerine kuruludur.¹⁰ Emek, biyolojik yaşamın döngüsel ihtiyaçlarını karşılama sürecidir ve doğaya bağlıdır; iş, kalıcı bir insan yapısı ortaya koyan üretici etkinliktir; eylem ise özgürlüğün ve insaniliğin gerçekleştiği, başkalarıyla birlikte var olunan sahnedir.¹¹ Arendt, bu üç etkinlikten en yücesi olarak eylemi görür.¹² Çünkü eylem, başkalarının varlığına duyulan ihtiyaçla anlam kazanır; insan, kamusal alanda yalnızca eylemle var olabilir. Eylem, doğrudan başkalarıyla

⁶ İbn Bâcce, *Tedbîru'l-Mütevaḥḥid*, 32.

⁷ Yaşar Aydın, *İbn Bâcce'nin İnsan Görüşü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997), 257.

⁸ Makram Abbès, Olivier Mongin ve Xenophon Tenezakis, "L'art de gouverner en Islam", *Esprit* 8 (août/septembre 2014): 164.

⁹ Makram Abbès, "Gouvernement de soi et gouvernement des autres chez Avempace", *Studia Islamica* 100/101 (2005): 118.

¹⁰ Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim Yayınları, 2026), 36-38.

¹¹ Arendt, *İnsanlık Durumu*, 42.

¹² Arendt, *İnsanlık Durumu*, 131.

ilişkiye geçtiğimiz, söz söyleyip görünür olduğumuz anda başlar. Bu, bireyin kimliğinin kamusal alanda görünür ve duyulur hale gelmesi demektir.

Arendt özgürlüğü de eylem bağlamında ele alır. Ona göre özgürlük, eylem kapasitesidir ve insan ancak başkalarıyla birlikte konuşarak, düşünerek ve eyleyerek özgürleşebilir. Bu özgürlük, verili seçenekler arasında bir tercihten ziyade, yeni bir başlangıç yapabilme gücüdür. Bu nedenle, özgürlük ve siyaset birbirinden ayrılamaz: “Özgür olmak, eyleyebilmektir”.¹³ Ancak Arendt’e göre, toplumsal olanın kamusal alanı işgal etmesiyle birlikte, bireylerin görünürlüğü kaybolmuş, eylem yerini davranışa bırakmıştır. Kitle toplumu, farklılığı yok ederek bireyleri birbirine benzer hale getirmiştir. Artık insanlar aynı şekilde tüketmekte, aynı tepkileri vermekte, düşünmeden yaşamaktadırlar.¹⁴ Siyaset kuramcılarına göre Arendt’in düşüncesi, bireyin özgürlüğünü esas alarak başkalarıyla/diğer bireylerle ortak bir dünya kurma sorumluluğunu kapsar. Arendt için özgürlük “karar verme yetisi” ile “bir dünya inşa etme cesareti”dir.¹⁵ Bu çerçevede Arendt, siyaseti düşünme, görünürlük ve eylem arasındaki ilişkiyi inşa eden bir tür ahlâkî mimarlık olarak kavrar; bu üç durumun yokluğunda siyaset değil, yönetim ortaya çıkar. Eichmann gibi figürler ise, bu mimarının çöktüğü noktada ortaya çıkarlar ve düşüncesizliğin mümkün kıldığı birer ‘etik yıkım faileri’dir.”¹⁶

Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları ve Kötülüğün Sıradanlığı* eserlerinde totalitarizmin kökenlerini, düşüncesizliğe ve sıradanlaşmış itaate bağlar. Ona göre totaliter rejimlerin temel özelliği, bireyleri biricikliklerinden koparıp onların düşünme ve eyleme imkânlarını/kapasitelerini ellerinden almalarıdır. Adolf Eichmann örneğinde görüldüğü gibi, bir birey düşünmeyi reddettiğinde, en sıradan insan bile radikal kötülüğün faili haline gelebilir. Arendt’e göre Eichmann’ın işlediği suç, esasen ‘düşünmemekten’ kaynaklanır; kötülük çoğu zaman bilinçli bir kötülük iradesini teşkil etmez düşünme kapasitesinin askıya alınmasından, sorgulamayan kanaatkârlıktan ve otomatizm düzeyine inmiş itaatten doğar.¹⁷ Modern toplumda insanlar artık tekil kanaatlerini dile getirmek yerine, başkalarının onlar adına düşündüğü total sistemlere bağlanırlar. Bu durum, bireyin politik özne olma niteliğini yok eder ve bu nedenle Arendt, totalitarizmi siyasal bir rejimin yanında insanın düşünme ve eyleme kapasitesini ortadan kaldıran bir varlık biçimi olarak tanımlar.¹⁸

Arendt, ideal siyaset alanı olarak Antik Yunan’daki polis yapısına işaret eder. Polis, insanların eşitler olarak bir araya gelip söz ve ikna yoluyla karar aldıkları, görünürlük ve farkındalığın gerçekleştiği bir uzamdır.¹⁹ Oysa modern toplumda kamusal alan özel çıkarlarla işgal edilmiş; bireyler eşitliğe değil, benzerliğe indirgenmiş, konuşma ve eylem yerini tüketime bırakmıştır. Bu bağlamda Arendt, toplumda özgürlüğün ve ölümsüzlüğün kaybından söz eder. Kamusal alanda eyleyerek ve konuşarak var olan insan, başkalarının hafızasında yaşayarak ölümsüzleşebilir. Fakat modern çağda toplumsallık hem varlığı hem de ölümsüzlüğü silikleştirmiştir.

¹³ Hannah Arendt, *Geçmişle Gelecek Arasında*, çev. Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 195.

¹⁴ Zafer Yılmaz, *Hannah Arendt’te Özel Alan-Kamusal Alan Ayrımı ve Modern Çağda Toplumsal Alan* (Ankara: MEB Yayınları, 2009), 132-133.

¹⁵ Patchen Markell, “Arendt’s Work: On the Architecture of the Public World”, *College Literature* 38/1 (2011), 32.

¹⁶ Arendt, *Geçmişle Gelecek Arasında*, 195-198.

¹⁷ Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*, çev. Özge Çelik (İstanbul: Metis Yayınları, 2022).

¹⁸ Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları 3-Totalitarizm*, çev. İsmail Serin (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021).

¹⁹ Arendt, *İnsanlık Durumu*, 65.

Arendt, şiddeti siyaset alanının dışına yerleştirir. Ona göre şiddet, ancak siyaset öncesi bir araç olabilir; ikna ve sözün geçerli olduğu bir kamusal alanda şiddetin yeri yoktur. Bu anlamda, şiddetin siyasallaşması, gerçek siyasetin ölümü anlamına gelir. Modern devletlerde meşru iktidarın çözülmesi, şiddeti araçsallıktan çıkarıp olağan bir siyasal pratik haline getirmiştir.²⁰ Arendt'e göre iktidar çoklukla, şiddet ise tek tipleşmeyle ilgilidir. İktidar birlikte eylemekten doğar, şiddet ise suskunluktur. Totaliter rejimler bu suskunluğu kitleselleştirerek insanlar üzerinde mutlak hâkimiyet kurarlar. Böylece insanlar düşünmeyi olduğu kadar var olmayı da yitirirler.²¹

Arendt'e göre siyaset, insanın başkalarıyla birlikte yaşama biçimidir. Bu birlikteliğin mekânı, onun deyişiyle *görünüş alanı* olan kamusal alandır.²² Arendt'in siyaset düşüncesi, Antik Yunan'ın *polis* ve *oikos* ayırımına dayanır.²³ Ona göre, kamusal alan görünürlüğün ve ölümsüzlüğün mekânıdır; birey burada kimliğini eylem ve söz yoluyla açığa çıkarır. Özel alan ise zorunlulukların (beslenme, barınma, üreme) hüküm sürdüğü yaşam alanıdır. Arendt bu ayrımı bir de üçüncü bir düzlemle, yani ahlâkî alanla tamamlar. Ahlâkî alan, bireyin kendisiyle baş başa kaldığı, eylemlerinin doğruluğunu tartıştığı bir düşünce alanıdır. Özellikle bu ayrım, Arendt'in Eichmann analizinde önemlidir: Düşüncesizce emirleri yerine getiren özne, bu ahlâkî alanla ilişkisini yitirmiştir.²⁴ Bu üçlü ayrım, Arendt'in totalitarizm eleştirisinin temelidir. Çünkü totaliter rejimler kamusal alanı bastırır ve bireyin düşünce alanına da saldırır: "İnsanların düşünmesini engellemenin en etkili yolu, onları yalnızlıktan mahrum bırakmak, yani onları sürekli ses bombardımanına maruz bırakmaktır."²⁵

Arendt, özellikle modern çağda bireyin eylem yetisini yitirdiğini, bürokratikleşme ile birlikte "sıradan kötülük" fikrinin ortaya çıktığını düşünür.²⁶ Ona göre, düşüncesizlik, bireyin ahlâkî muhakemeyi askıya almasına ve sistemin bir dişlisi hâline gelmesine neden olur. Arendt'e göre insanın niteliği *vita activa* (emek, iş ve eylem) üzerinden tanımlanmalıdır. Bu üçlü içinde en yüce olan eylemdir çünkü eylem, bireyin özgünlüğünü başkalarıyla kurduğu ilişki aracılığıyla açığa çıkarır.²⁷ Ancak modern birey, bu eylemsellikten uzaklaşarak anonim bir edilgenlik hâlini almıştır.²⁸ Arendt'in deyişiyle "eylemsiz özne"dir: konuşmayan, görünmeyen, yön vermeyen ama itaat eden. Eichmann, kendi kararlarını sorgulamayan, yalnızca "emirleri yerine getiren" bir figürdür. O düşünmez, çünkü düşündüğünde eylemek zorunda kalacaktır; o yüzden etik sorumluluktan kaçır.²⁹ Eylemsiz özne ne düşünür ne de görünür: kendilik ilişkisi yoktur, kamusal bir eylemi yoktur, başkalarıyla ilişkisinde öznelliğini ortaya koymaz. Bu tür bir özne "varlıksal olarak boş, sistemsel

²⁰ Hannah Arendt, *Şiddet Üzerine*, çev. Bülent Peker (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 14.

²¹ Arendt, *Şiddet Üzerine*, 14-16.

²² Arendt, *İnsanlık Durumu*, 74-75. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nazım Onat, *Kamusal Alan ve Sınırları* (İstanbul: Durak İstanbul, 2013).

²³ Zafer Yılmaz, "Hannah Arendt'in Özgürlük Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (2010), 229.

²⁴ Suzanne Duvall Jacobitti, "The Public, the Private, the Moral: Hannah Arendt and Political Morality", *International Political Science Review* 12/4 (1991): 281-293.

²⁵ Jacobitti, "The Public, the Private, the Moral", 285.

²⁶ Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*.

²⁷ Arendt, *İnsanlık Durumu*, 36-49.

²⁸ Arendt, *İnsanlık Durumu*, 219.

²⁹ Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*, 292; Stephen Miller, "A Note on the Banality of Evil", *The Wilson Quarterly* 22/4 (1998), 54-59.

olarak doludur” bürokrasinin idealleştirilmiş çarkıdır.³⁰ Kamusal dünyanın mimarisi” olarak tanımladığı siyaset alanı da bu öznenin eksikliğiyle çökmeye başlar. Kamusal alan ancak eylemle ve çoğullukla inşa edilebilir. Eylemsiz özne, bu mimariyi tehdit eden sessizliktir; onun sustuğu yerde anlamlı başlangıçlar da kaybolur.³¹

Arendt’in düşüncesine göre, bir toplumda herkes konuşuyor gibi görünüyorsa ama kimse sorumluluk almıyorsa, burada eylem değil sadece tekrar vardır. Modern bireyin “aktif görünüp edilgin kalması” tam da bu nedenle Arendt için etik ve siyasal bir krizdir. Arendt, Eichmann’ın ağzından çıkan şu sözleri aktarır: “Benim düşünme alışkanlığım yoktu; esasen düşünmemiştim.” Bu ifade, kötülüğün teknikleştiği bir dünyada ahlaki yargının yerini mekanik itaate bıraktığının işaretidir.³² Düşünmek, eylem öncesi etik bir duruş belirleme durumudur. Düşünmeyen insan, kendi yerini bilmez, sorumluluk üstlenmez ve nihayetinde kötülüğe hizmet eder. Bu bağlamda, Arendt’in Eichmann portresi ile İbn Bâcce’nin “mütevaḥḥid” figürü arasında bir zıtlık ortaya çıkar. Mütevaḥḥid, düşünerek toplumdan geri çekilir; Eichmann ise düşünmeksizin toplumun işleyişine katılır. İlki etik sorumluluğu içe çekilerek geliştirir; diğeri etik sorumluluğu bütünüyle askıya alır.

Arendt’e göre toplumda konuşma çokluğu sorumluluğun yerini aldığı anda, eylem yalnızca tekrara indirgenir ve özgürlüğün içi boşalır. Eichmann’ın “düşünme alışkanlığım yoktu” sözü, Arendt’in *banal kötülük* kavramını temellendirir: kötülük çoğu zaman kasıtlı bir iradeden gelmez düşünme yetisinin askıya alınmasından doğar.³³ Arendt’in ifadesiyle Eichmann’ın temel özelliği “otantik bir düşünememe” hâlidir; bu durum ahlaki yargıyı mekanik itaate dönüştüren etik felç biçimidir.³⁴ Düşünmeyen kişi ne kendi yerini belirler ne de sorumluluk üstlenebilir. Bu nedenle Eichmann’ın düşüncesiz uyumluluğu ile İbn Bâcce’nin bilinçli sükût içindeki mütevaḥḥidi arasında keskin bir karşıtlık vardır: ilki etik sorumluluğu askıya alırken, diğeri onu geliştirir.

Arendt’in felsefesinde eylem (action), düşünceyle başlayan, etik sorumlulukla şekillenen ve kamusal alanda görünürlük kazanan bir süreçtir. Arendt’e göre gerçek anlamda eylem, öznenin dünyada anlam yaratma ve kendini başkaları aracılığıyla ortaya koyma yetisidir bu anlayış, özellikle *Zihnin Yaşamı* adlı eserinde detaylandırdığı şekilde-düşünme (thinking), irade (willing) ve yargı (judging)- daha iyi anlaşılır.³⁵ Arendt’e göre, bu üçlü yapı zihinsel bir faaliyet dizisi ve ayrıca siyasal öznenin ve etik sorumluluğun temelidir. Özellikle düşünme, Arendt için insanın kendisiyle baş başa kaldığı, neyin doğru, neyin yanlış olduğu üzerine kafa yorduğu “sessiz bir diyalog”dur. Bu iç konuşma, bireyin kendi eylemlerine dair hesap verebilirlik geliştirmesini sağlar. Arendt, burada düşünmeyi ahlâkî kararların önkoşulu olarak görür. Düşünmeyen birey, emirleri sorgulamadan yerine getiren bir araç hâline gelir ve böylece sıradanlık içinde büyük kötülüklerin faili olabilir.

³⁰ Stephen K. White, *Political Theory and Postmodernism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 99.

³¹ Markell, “Arendt’s Work”, 28.

³² H. Haluk Erdem, “Hannah Arendt’in Eichmann Davası Üzerine Düşünceleri”, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2010): 4-19.

³³ Hannah Arendt, “Thinking and Moral Considerations: A Lecture”, *Social Research* 38/3 (1971), 417-419.

³⁴ Arendt, “Thinking and Moral Considerations”, 417-418.

³⁵ Joseph Betz, “An Introduction to the Thought of Hannah Arendt”, *Transactions of the Charles S. Peirce Society* 28/3 (1992): 382.

Yani düşünme ve eylem arasındaki kopukluk hem bireysel hem de toplumsal düzeyde de bir çözülmeye yol açabileceğini gösterir.³⁶

Bu nedenle düşüncesiz eylem (Eichmann örneğinde olduğu gibi) etik sorumluluğu ortadan kaldırır; aynı şekilde, eylemsiz düşünce de dünyayı dönüştürmekten yoksundur. Arendt, bu iki yeti arasında kurulacak bir “hassas denge”yi siyasetin özü olarak görür.³⁷ Arendt’e göre, insan her doğumla birlikte yeni bir başlangıcın taşıyıcısıdır.³⁸ Fakat *İnsanlık Durumu*’nda ifade ettiği üzere: “İnsan dünyaya yalnız gelmez; bu dünya, başkalarının da olduğu ve birlikte sürdürülebilir bir mekân olmalıdır.”³⁹ Kamusal alan bu bağlamda anlam yönünden de inşa edilmesi gereken bir zemindir. Arendt’in *görünüş alanı* olarak tanımladığı bu alanda, birey hem başkaları tarafından görünür hâle gelir hem de kendini tanıma olanağı bulur. Bu görünürlük, öznenin etik sorumluluk almasını ve “kim olduğunu” söylemesini mümkün kılar. Ancak bu mimari kırılımandır; yalnızlık, düşüncesizlik ve şiddet bu yapıyı çökertir.⁴⁰

Netice itibarıyla Arendt’e göre, bireyin başkalarıyla birlikte “ortak bir dünya” kurma, bu dünyada yer edinme ve bu yeri düşünce yoluyla muhafaza etme sorumluluğu olan siyasal alan, özgürlük ve eylemin, aynı zamanda düşünme ve yargılama yetilerinin iç içe geçtiği etik bir sahadır. Banal kötülük kavramında açıkladığı üzere kötülük düşünme ediminin askıya alınmasının ürünüdür ve bilinçli bir niyetten değil; uyumluluk, otomatik itaat ve kanaatkâr düşüncesizlikten beslenir. Tekrar belirtmek gerekirse Eichmann da ideolojik bir canavardan çok, emirleri uygulayan, “ne yaptığını düşünmeyen” bir figürdür. Arendt’in amacı Eichmann’ı aklamak olduğu söylenemez fakat “modern kötülüğün nasıl bu kadar sıradanlaşabildiğine işaret eder.”⁴¹ Bu sıradanlık, bireyin kendisiyle akli bir diyalog kurmaması, yani “kendini düşünce yoluyla sınamaması” nedeniyle ortaya çıkar. Arendt’in *Zihnin Yaşamı*’nda söylediği gibi: “Kötülüğün sıradanlığı, düşüncesizlik kadar tehlikeli bir şeyin olduğunu bize göstermiştir.”⁴²

3. Kavramsal Diyalog: Yalnız Bilge ile Eylemsiz Özne

Her iki düşünürde siyasal sessizlik diğer anlamıyla eylemsizlik farklı dönemlerin farklı siyasi duruş biçimleridir. Arendt, insan olmanın özünü ‘yeni bir şeyi başlatma’ kudretinde görür ve bu nedenle Batı düşüncesinde düşünmeye verilen birincil önceliği sorgular; eylemi özgürlüğün ve insanî failliğin esası olarak yorumlar. İbn Bâcce’de sessizlik, düşüncenin derinleştiği, aklın kemâle yöneldiği bir içe çekilme hâlidir. Bu sessizlik hali, dış dünyayla olan fiziksel temasın yanında yozlaşmış toplumsal düzenin seslerinin de dışlanması anlamına gelir. Mütevaḥḥid için sessizlik, hikmetin filizlenebileceği verimli bir alan olarak değerlendirilir; aklî tefekkürün ve nefsin ıslahının

³⁶ Jerome Kohn, “Thinking/Acting”, *Social Research* 57/1 (1990): 105–134.

³⁷ Kohn, “Thinking/Acting”, 112.

³⁸ Hasan Acar, “Jürgen Habermas ve Hannah Arendt’in Kamusal Alan Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi”, *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi* 3/1 (2022): 43–60.

³⁹ Markell, “Arendt’s Work”, 24–26.

⁴⁰ Markell, “Arendt’s Work”, 28.

⁴¹ Miller, “A Note on the Banality of Evil”, 56–57.

⁴² Hannah Arendt, *The Life of the Mind*, vol. 1 (New York: Harcourt, 1978), 192–193.

ön koşuludur.⁴³ Ayrıca uygun şartlara hazırlanma sürecidir. Çünkü İbn Bâcce'ye göre tek tek bireyler yetkinleştikçe toplum bütün olarak iyileşebilir.

İbn Bâcce'nin *Tedbîru'l-Mütevahhid*'de temellendirdiği üzere birey, nefisini yönetme kapasitesi ölçüsünde hem siyasal sorumluluk üstlenebilir hem de toplumun ahlaki ve rasyonel düzeyini yükseltir. Siyasal otoritenin meşruiyeti de bu bireysel yetkinlik temelinde anlam kazanır; zira kamusal düzen, bireylerin aklî tertiplerinin kolektif düzeydeki yansımasıdır. Nitekim İbn Bâcce'nin yaklaşımı, bireysel hikmetin siyasal düzene nüfuz etmesiyle hakikate dayalı bir kamusal yapı öngörür.⁴⁴ Bu da gösterir ki bireyin kemâli, kişisel bir kurtuluşun da ötesinde toplumsal istikrarın ve adaletin en sağlam teminatıdır.⁴⁵

Arendt'te eylemsizlik, düşüncesizliğin sonucu olarak ortaya çıkan tehlikeli bir edilgenlik biçimidir. Bürokratik düzenin sıradan insanları nasıl düşünmeden itaat eden birer araca dönüştürdüğünü gözler önüne sererken, sessizliği bir ahlaki çöküş işareti olarak sunar. Arendt'in perspektifinde sessizlik, kamusal sorumluluktan kaçışın ve ahlâkî duyarsızlığın simgesidir. Her iki düşünür de siyasal alandan çekilmenin belli bir tür sessizlik doğurduğu konusunda benzerdir; ancak bu sessizliğin kaynağı ve işlevi farklıdır. İbn Bâcce'de, kötü toplumsal koşullara rağmen ahlâkî yetkinliğe yönelen bilinçli bir içe çekilme biçimi; Arendt'te sessizlik, düşüncenin askıya alınmasıyla ortaya çıkan ve siyasal felaketlere kapı aralayan bir edilgenliktir. İbn Bâcce'de mütevahhid, toplumsal karmaşadan uzaklaşan ve hakikate ulaşmak için yalnızlığı seçen kişidir. Bu yalnızlık, bireyin toplumla bağını tümüyle koparması anlamına gelmez; tam tersine, toplumun fesada uğramış yapısından korunarak hakikate sadık kalma biçimidir.⁴⁶ Çünkü yalnızlık, bireyin kendi aklî yetkinliğini geliştirmek, felsefî hakikate ulaşmak ve yozlaşmış toplumla temasını sınırlamak amacıyla bilinçli biçimde seçtiği zühdî bir inzivadır. Fakat bu inziva bir kaçış değildir erdemli bir yaşamın ve hikmet arayışında olan filozofun gerekli siyasal koşulları beklemesidir. Çünkü bu süreç sonunda hakikate daha yakın bir varlık hâline gelip siyasal bir düzeni kurmada yetkin hale gelir. Arendt'in eylemsiz öznesi ise modern toplumda çoğulluk deneyiminden dışlanmış, görünürlüğü yitirmiş ve "dünyasız" kalmıştır; o artık inşa edemez.⁴⁷

Modern çağın bireyi, Arendt'e göre, *vita activadan*, yani etkin yaşamdan uzaklaşarak içe kapanık, melankolik bir varoluşa yönelmiştir. Bu yönelim, bireyin başkalarıyla birlikte eyleme katılma yetisinin zayıflamasıyla ve politik görünürlüğü kaybetmesiyle sonuçlanır. Melankoli bu durumda aslında bireyin özgürleşme potansiyelini askıya alan, kamusal alandan çekilme hâlidir dolayısıyla politik eylemden feragat anlamına gelir.⁴⁸ *Vita melancholia* kavramıyla ifade edilen bu

⁴³ Abbès, "Gouvernement de soi et gouvernement des autres chez Avempace", 129.

⁴⁴ Abbès, "Gouvernement de soi et gouvernement des autres chez Avempace", 131.

⁴⁵ Oliver Leaman, "İbn Bâcce on Society and Philosophy", çev. Bayram Tamtürk, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/15 (2019): 217-232.

⁴⁶ Meryem Sebti, "La dimension éthique et politique de la révélation prophétique chez les philosophes", *Prophétisme et politique dans les religions du Livre*, ed. Cédric Cohen-Skalli ve Geneviève Gobillot (Paris: Éditions du Cerf, 2022), 336; D. M. Dunlop, "İbn Bâjjah's Tadbîru'l-Mutawahhid (Rule of the Solitary)", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1 (1945): 69.

⁴⁷ Arendt, *İnsanlık Durumu*, 258-263.

⁴⁸ Bergen Coşkun Özüaydın, "Kara Güneş'in Işığında Vita Melancholia'dan Vita Activa'ya: Antigone ve Arendt", *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017): 23-35.

durum eyleme dönüşmeyen düşünce, sessizliğe, görünmezliğe ve edilgenliğe neden olur.⁴⁹ Antigone örneğinde⁵⁰ olduğu gibi, bu melankolik sessizlik ancak konuşarak ve görünürlük kazanarak aşılabılır. Nitekim Hannah Arendt, 19 Temmuz 1947 tarihinde arkadaşı Kurt Blumenfeld'e yazdığı bir mektubunda, "bir çeşit melankoli yaşıyorum ve bununla savaşmanın tek yolu anlamak ve bu konular üzerine düşünmek" diyerek, melankoliyi edilgin bir çöküşten çıkararak düşünceyle dönüştürülebiyecek bir yoğunluk olarak tanımlar.⁵¹ Bu ifade, onun melankoliyi anlam üretimiyle aşılabilecek bir bilinç hâli olarak gördüğünü ve düşünceyi siyasal sorumluluğun başlangıç noktası olarak konumlandırıldığını gösterir. Tam da bu noktada Arendt ile İbn Bâcce kesişir: Her ikisinde de içe çekilme, bir kaçış değil; düşünce aracılığıyla dönüştürücü bir seferdir. Her ne kadar İbn Bâcce'de melankoli kavramına doğrudan rastlamasak da onun yalnız bilgesi olan mütevaḥḥidde gördüğümüz içe çekilme, tefekkür ve yoğunlaşma hâli, Arendt'in melankoliyi tanımlarken atfettiği düşünsel mücadeleyle örtüşen bir yapıya sahiptir.

İki düşünürün çizdiği çerçevede ortak olan şey, bireyin kendilik inşasında düşünceye atfettikleri önemdir. Fakat Arendt bunu kamusal alanda görünürlükle, İbn Bâcce ise kendi içine çekilmiş bireysel aklın derinliğiyle ilişkilendirir. Sessizlik ve yalnızlık her iki düşünürde de merkezi temalardır; ancak birinde bunlar içsel bir yetkinlik süreci, diğesinde siyasal bir yıkımın belirtisidir: Hangi yalnızlık bizi yetkinleştirir, hangisi bizi görünmez kılar?

İbn Bâcce düşünceye ontolojik ve ahlâkî bir öncelik atfeder.⁵² Eylem, bu düşünce sürecinin bir sonucu olabilir; ancak özsel olan, bireyin neyi bildiği ve bu bilgiyle kendini nasıl dönüştürdüğüdür. Bilgi, bireyin kemâlini tesis eder; eylem, bu sürecin kaçınılmaz ama ikincil bir izdüşümüdür. Arendt ise düşünceyi eylemden kopuk bir etkinlik olarak değil, eylemin yönünü ve anlamını belirleyen bir nitelik olarak görür. Ona göre, etik olanı mümkün kılan şey, düşünce ve eylem arasındaki sağlıklı ilişkidir. Düşünmeden yapılan eylem, totalitarizme hizmet ederken; eylemsiz düşünce de

⁴⁹ George Edmondson ve Klaus Mladek, *A Politics of Melancholia: From Plato to Arendt* (Princeton: Princeton University Press, 2023).

⁵⁰ Sophokles'in Antigone tragedyasında, Antigone karakteri kardeşi Polyneikes'in cesedini yasağa rağmen gömmek ister ve böylece hem Tanrısal yasa ile insan eliyle konmuş yasa arasında kalır, hem de kamusal eylemin ve kişisel inancın sınırlarını zorlayan biri olarak öne çıkar. Arendt'in perspektifinden bakıldığında Antigone, bir birey olarak etik sorumluluğunu üstlenip bu sorumluluğu kamusal görünürlük aracılığıyla gerçekleştiren, dolayısıyla *vita activa*'nın öznesidir. O, kamusal alanın dışında kalmaya zorlanmış kadın kimliğine rağmen, yasağa karşı çıkışıyla sahneye çıkar ve "konuşur"; sessizliği eyleme dönüştürür. Bu yönüyle Antigone, Arendt'in ifadesiyle "bağışlamaz bir hatıra sadakat" olarak yaşayan ve bu sadakati eyleme döken biridir. Tam da bu nedenle, Antigone, melankolik sessizliğin kamusal görünürlükle nasıl aşılabileceğini gösteren Arendtçi bir örneğe dönüşür. Onun direnişi, düşüncenin suskunluktan kurtularak etik ve politik bir ifadeye kavuştuğu anı temsil eder. Bu durum, İbn Bâcce'nin mütevaḥḥid tipinden biçimsel olarak farklı olsa da bireyin kendi iç hakikatine sadakatinden doğan bir eylemsel tutarlılığı paylaşır. Arendt'in yorumuyla Antigone, kendi yalnızlığını bir tür içsel düşünce alanı olarak yaşayan; ancak bunu eylemle kamusalılaştıran bir figürdür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bonnie Honig, *Antigone, Interrupted* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013); Lisa J. Disch, "More Truth Than Fact: Storytelling as Critical Understanding in the Writings of Hannah Arendt", *Political Theory* 21/4 (1993): 665-694.

⁵¹ Elisabeth Young-Bruehl, *Hannah Arendt: Dünya Aşkıyla*, çev. Ali Selman (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 58.

⁵² M. Saghir Hasan Masumi, "İbn Bâcce'de Nübüvvet", çev. Bayram Tamtürk, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (Haziran 2018): 341-343.

gerçeklikten kopuk, etkisiz bir soyutlamaya dönüşebilir. İbn Bâcce'nin yalnız bilgesi, sessizliğiyle anlam üretir; Arendt'in eylemsiz öznesi ise sessizliğiyle anlam kaybına uğrar.

İbn Bâcce'nin mütevaḥḥid filozofunda sergilenen etik duyarlılık, Arendt'in özellikle *Kötülüğün Sıradanlığı* adlı eserinde detaylandığı eylemsiz özne tipolojisinden belirgin biçimde ayrılır. İbn Bâcce'nin yalnız bilgesi, ahlâkî sorumluluk bilincini kaybetmiş, emirleri sorgulamadan yerine getiren bir özne değil; bilakis, kendi aklî yetkinliği doğrultusunda hareket eden, toplumsal yozlaşmadan arınmak amacıyla bilinçli bir şekilde toplumdan uzaklaşan düşünen ve erdemli bir şahsiyettir. Onun sessizliği, düşüncesizlikten değil, yoğunlaşmış düşüncenin, muhakemenin ve ahlâkî arınmanın bir sonucudur. Ancak Arendt'in modern çağın siyasal ve ahlâkî krizlerine dair geliştirdiği eleştirel perspektif, İbn Bâcce'nin önerdiği sessizlik biçimini mutlak bir erdem olarak kabul etmemizi de engeller. Arendt'in uyarısı, özellikle modern toplumda kamusal alanın daralması, düşünce ve eylem arasındaki bağın zayıflaması üzerine sessizliğin anlamını yeniden gözden geçirmeyi gerektirir.

Bu noktada kritik soru şudur: Sessizlik her zaman bir direniş biçimi midir, yoksa bazı durumlarda pasif bir suç ortaklığının örtük bir ifadesi midir? Arendt'in Eichmann örneğinde altını çizdiği gibi, düşünmeden hareket eden bireylerin sessizliği, otoriter rejimlerin ve kötülüğün sıradanlaşmasının önünü açar. Sessizliğin arkasında düşünsel bir derinlik mi, yoksa siyasal sorumluluktan kaçış mı vardır? Bu sorular hem klasik hem de modern felsefede bireyin etik konumlanışını yeniden tartışmaya açar.

Her iki düşünürde de toplumsallığa bir mesafe koyma tavrı vardır, ancak bu tavır farklı saiklerden beslenir: İbn Bâcce için toplum/yozlaşmış toplum, filozofun kemâlini engelleyen bir karmaşa kaynağıdır. Arendt açısından da modern kitle toplumunun düşüncesizliği bireyi edilgenliğe sürükler. Bu nedenle İbn Bâcce, sessizlik içinde derinleşen bir yalnızlığı önerirken, Arendt eylemle yankılanan bir kamusalılığı savunur. Bu zemin, her iki düşünürde de bireyin sıradanlığın içindeki tahribata teslim olmaması gerektiği fikrinde ortaktır. Arendt'in öznesinin düşünmeye yönelmesi, İbn Bâcce'nin yoluna benzer bir ahlaki derinlik kazandırabilir. Tersinden, İbn Bâcce'nin yalnız bilgesi, kamusal sorumluluğu tamamen dışlamayan bir etik duyarlılık geliştirdiğinde, Arendt'in kamusal eylem çağrısıyla birleşebilir. Bu birleşim, modern bireyin içinde bulunduğu etik açmazlara bir çözüm önerisi sunar: Eylemsizlik ancak derin düşünceyle; yalnızlık ise kamusal sorumluluğun bilinciyle anlam kazanabilir.

Yukarıdaki çözümler dikkate alındığında, İbn Bâcce'nin *Tedbîru'l-Mütevaḥḥid* adlı eseriyle Arendt'in *İnsanlık Durumu* arasında kurulacak felsefî diyalog, bireyin ahlâkî yetkinliği ile siyasal sorumluluğu arasında sağlanması gereken dengeyi yeniden düşünme imkânı sunmaktadır. Ne İbn Bâcce'nin önerdiği mutlak anlamda içe dönük yalnızlık ne de Arendt'in savunduğu sürekli kamusal katılım ideali, çağdaş bireyin etik ve siyasal varoluşunu tek başına açıklamak için yeterlidir. Bu iki düşünürün kavramsal dünyaları arasında kurulacak karşılaştırmalı bir okuma, bireyin hem düşünsel derinliğini hem de eylemsel sorumluluğunu birlikte değerlendiren bir ara yol inşa etmeye açıktır.

Sonuç

Bu çalışma, İbn Bâcce'nin *Tedbîru'l-Mütevahhîd* adlı eserinde yer alan münzevi bilgisi ile Arendt'in modern bireyin eylemsiz öznesine yönelik eleştirisi arasında kavramsal ve etik düzeyde bir diyalog kurmaya çalışmıştır. Her iki düşünür, bireyin yozlaşmış bir toplumsal yapıyla karşılaştığında nasıl bir tutum alması gerektiğine dair temel bir sorgulamayı paylaşır. Ancak bu ortak kaygıya rağmen, geliştirdikleri ahlaki yaklaşım ve önerdikleri siyasal duruş birbirinden oldukça farklıdır. İbn Bâcce'nin mütevahhîdi, bir arınma ve aklî kemal arayışı içinde toplumsal yaşamdan çekilirken, Arendt'e göre birey ancak başkalarıyla birlikte kamusal alanda düşünerek ve eyleyerek özgürleşebilir. Yalnızlık, İbn Bâcce'de bir korunma ve yetkinleşme biçimiyken; Arendt için, düşüncesizlikle birleştiğinde, totaliterliğin önünü açabilecek bir tehlikedir. Arendt'in banal kötülük kavramsallaştırmasıyla ortaya koyduğu gibi, eylemsizlik hem edilgen bir durumu hem de düşüncenin yokluğu hâlinde ahlaki felç hâlini ifade eder. Bu çerçevede, sessizlik ne mutlak bir erdem ne de mutlak bir suçtur; onun ahlaki niteliği, içerdiği düşünsel etkinlik ya da boşlukla belirlenir.

Dolayısıyla, soru artık şudur: Sessizlik bir direniş biçimi mi, yoksa düşünsel ve ahlaki sorumluluktan kaçışın örtük adı mıdır? Yalnız filozofun sessizliği, hakikate sadık kalmanın asaletini mi taşır, yoksa Arendt'in uyardığı gibi, sessizlik bazen suç ortaklığına mı dönüşür? Bu ikilemin ortasında modern birey ne mutlak bir içe çekilmeye ne de her koşulda dışsal eylemliliğe mahkûmdur. Gerçek etik eylem, bireyin sessizliğini düşünceyle yoğurabilmesi, yalnızlığını sorumlulukla donatabilmesi ve eylemini hakikatle temellendirebilmesiyle mümkündür. Bu bağlamda, İbn Bâcce'nin içe dönük ve doğru siyasal koşullara hazırlanan bilgisi ile Arendt'in eylem odaklı siyasal öznesi arasında kurulacak diyalog, çağdaş etik ve siyaset anlayışına katkı sunabilecek verimli bir düşünsel alan açmaktadır.

Kaynakça

- Abbès, Makram, Olivier Mongin ve Xenophon Tenezakis. "L'art de gouverner en Islam." *Esprit*, no. 8 (août/septembre 2014): 161-168.
- Abbès, Makram. "Gouvernement de soi et gouvernement des autres chez Avempace." *Studia Islamica*, no. 100/101 (2005): 105-130.
- Acar, Hasan. "Jürgen Habermas ve Hannah Arendt'in Kamusal Alan Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi." *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi* 3, no. 1 (2022): 43-60.
- Arendt, Hannah. *Geçmişle Gelecek Arasında*. Çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Arendt, Hannah. *İnsanlık Durumu*. Çev. Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 2026.
- Arendt, Hannah. *Kötülüğün Sıradanlığı*. Çev. Özge Çelik. İstanbul: Metis Yayınları, 2022.
- Arendt, Hannah. *Şiddet Üzerine*. Çev. Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Arendt, Hannah. *The Life of the Mind*. Vol. 1. New York: Harcourt, 1978.
- Arendt, Hannah. "Thinking and Moral Considerations: A Lecture." *Social Research* 38/3 (1971): 417-446.
- Arendt, Hannah. *Totalitarizmin Kaynakları 3- Totalitarizm*. Çev. İsmail Serin. İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- Arslan, Uğur. "Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Hindistan'da Kurulan Türk Devletlerinde Kanunname ve Zevâbitler". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* 26 (2017), 7-22.
- Aydınlı, Yaşar. *İbn Bâcce'nin İnsan Görüşü (Tebliğ Varlığı Olarak İnsan, Akıl Varlığı Olarak İnsan, Yapıp-Eden Bir Varlık Olarak İnsan, Bibliyografya)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
- Bennison, Amira K. "Kozmopolit Yayılma ve Yönetimin Alt Birimlere Ayrılması". *Wiley Blackwell İslam Tarihi: Yeni Bir Yorum* içinde. Haz. Armando Salvatore, Muhammad Mahmoud ve Megan B. Reeves. Çev. İsmail Hakkı Yılmaz. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2022.
- Betz, Joseph. "An Introduction to the Thought of Hannah Arendt." *Transactions of the Charles S. Peirce Society* 28/3 (1992): 379-422.
- Ceran, Ömer. "Kriz Dönemi Felsefelerinde Antroposantrik Yaklaşım: İbn Bâcce ve Levinas Örnekleri," *Felsefe Dünyası* 1/75 (15 Temmuz 2022): 388.
- Coşkun Özüaydın, Bergen. "Kara Güneş'in Işığında Vita Melancholia'dan Vita Activa'ya: Antigone ve Arendt." *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017): 23-35.
- Disch, Lisa J. "More Truth Than Fact: Storytelling as Critical Understanding in the Writings of Hannah Arendt." *Political Theory* 21/4 (1993): 665-694.
- Dolan, Frederick M. "Political Action and the Unconscious: Arendt and Lacan on Decentering the Subject." *Political Theory* 23/2 (1995): 330-352.
- Dunlop, D. M. "Ibn Bâjjah's Tadbîr-u'l-Mutawaḥḥid (Rule of the Solitary)." *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, no. 1 (1945): 69-85.
- Edmondson, George ve Klaus Mladek. *A Politics of Melancholia: From Plato to Arendt*. Princeton: Princeton University Press, 2023.
- Erdem, H. Haluk. "Hannah Arendt'in Eichmann Davası Üzerine Düşünceleri." *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2010): 4-19.

- Honig, Bonnie. *Antigone, Interrupted*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- İbn Bâcce. *Kitâbu'n-Nefs: Bireysel Özün Keşfi*. Çev. Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol ve Bayram Tamtürk. Ankara: Elis Yayınları, 2020.
- İbn Bâcce. *Tedbîru'l-Mütevahhid - Bireysel Yönetim Okumaları*. Çev. Mevlüt Uyanık ve Aygün Akyol. Ankara: Elis Yayınları, 2017.
- İbn Bâcce. *Tedbîru'l-Mütevahhid*. Tahkik: Cemîl Salîbâ ve Kâmil Ayyâd. Beyrut: Dârü'l-Fikr el-Lübnânî, 1994.
- Jacobitti, Suzanne Duvall. "The Public, the Private, the Moral: Hannah Arendt and Political Morality." *International Political Science Review* 12, no. 4 (1991): 281-293.
- Keedus, Liisi. "Hannah Arendt's 'Histories': A Contextual Perspective." *Philosophical Topics* 39, no. 2 (2011): 53-69.
- Kochin, Michael S. "Cultivating the Imagination in Medieval Arabic Political Philosophy: Al-Farabi and İbn Bajja." *The Review of Politics* 82/2 (2020): 187-210.
- Kohn, Jerome. "Thinking/Acting." *Social Research* 57, no. 1 (1990): 105-134.
- Köroğlu, Burhan. "İbn Bâcce'de Akıl, Nübüvvet ve Mutlak Varlık." *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 5, no. 1 (2000): ss.131-150.
- Leaman, Oliver. "İbn Bâcce on Society and Philosophy." Çev. Bayram Tamtürk. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/15 (2019): 217-232.
- Markell, Patchen. "Arendt's Work: On the Architecture of the Public World." *College Literature* 38/1 (2011): 24-32.
- Masumi, M. Saghir Hasan. "İbn Bâcce'de Nübüvvet". Çev. Bayram Tamtürk. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (Haziran 2018): 337-343.
- Miller, Stephen. "A Note on the Banality of Evil." *The Wilson Quarterly* 22/4 (1998), 54-59.
- Onat, Nazım. *Kamusal Alan ve Sınırları*. İstanbul: Durak İstanbul, 2013.
- Rosenthal, Erwin I. J. *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*. Çev. Ali Çaksu. İstanbul: İz Yayınları, 1996.
- Sebti, Meryem. "La dimension éthique et politique de la révélation prophétique chez les philosophes." İçinde *Prophétisme et politique dans les religions du Livre*, ed. Cédric Cohen-Skalli ve Geneviève Gobillot, 319-342. Paris: Éditions du Cerf, 2022.
- Turan, Ramazan ve Sümeýra Turan. "Kendilik Bilinci Bağlamında İbn Bâcce'nin Tedbîru'l-Mütevahhid Kavramı ile F. H. Bradley'in Kendini Gerçekleştirme [Self-Realisation] Kavramları Üzerine Bir İnceleme." *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (Mart 2022): 175-194. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6355398>.
- Yıldız, Mustafa. "İbn Bâcce: Siyasetin Bireyselleşmesi". *İslam'ın Klasik Çağında Felsefi Bir Sorun Olarak Siyaset* içinde Ed. Lokman Çilingir, Mustafa Yıldız ve Hasan Aydın. Ankara: Elis Yayınları, 2016, 112-126.
- Yılmaz, Zafer. "Hannah Arendt'in Özgürlük Anlayışı." *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (2010): 227-235.
- Yılmaz, Zafer. *Hannah Arendt'te Özel Alan-Kamusal Alan Ayrımı ve Modern Çağda Toplumsal Alan*. Ankara: MEB Yayınları, 2009.
- Young-Bruehl, Elisabeth. *Hannah Arendt: Dünya Aşkıyla*. Çev. Melih Pekdemir. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.